"עֲמנו בכל גלגולנו"[1]

עיון ב"הגלגול" לאפלפלד

יאיר אלדן

כתר www.kotar.co.il

הקדמה

"הגלגול"[2] הוא סיפור אניגמטי קצר מאת אהרן אפלפלד שהתפרסם בקובץ הסיפורים אדני הנהר, שיצא לאור בשנת תשל"א. הסיפור מתאר את קורותיהם של זוג זקנים יהודים, שוחט ואשתו, שהם שריד אחרון ועירירי לקהילתם שעזבה והלכה למקום בלתי ידוע. הזוג הולך ושוכח את הקהילה היהודית ואת התרבות היהודית עד שהוא שוקע באמנזיה מוחלטת. כמו ברבים מסיפוריו של אפלפלד השתיקה שורה על בני הזוג והם אינם מרבים לשוחח. ואולם שני בני הזוג, השוחט מצד אחד ואשתו מצד אחר, עוברים שני תהליכים שונים בתכלית. הבעל הולך ומתכנס לתוך הבקתה המוזנחת של בני הזוג ולתוך עצמו, הולך ונהיה חלק מן הבית ממש, עד שהוא מתמזג עמו התמזגות מוחלטת בסוף הסיפור. האישה, לעומת זאת, הולכת ונהיית חלק מן העולם החיצוני. היא מתמלאת ומשחימה מאור השמש, וסוחרת בחפצים תמורת אוכל. השוחט מלא בתודעת השכחה של המסורת והתרבות היהודית, ואילו אשתו, שהשכחה היא גם מנת חלקה, איננה עוסקת בשכחה או בתרבות העבר, והופכת למעין חיה חסרת תודעה בעלת מבט עילג. בסופו הפנטסטי של הסיפור האישה הופכת לאחד העופות מן הלול שהקימה בחצר הבית — ומכאן שמו הישיר של הסיפור — "הגלגול". אך שמו של הסיפור איננו נוגע רק לטרנספורמציה שעוברת האישה עד שהיא נהפכת לעוף המבקש לעוף ולצאת מתוך הבקתה השכוחה והנידחת אל המרחבים, או לטרנספורמציה של האישה היהודייה, אשת השוחט, לחיה המבקשת חירות ואוכל, בלא תודעה של עבר או עתיד. שמו של הסיפור

1 "אך נגענו בדפי 'המשפט' [לקפקא — י"א] לא הרפתה מאיתנו התחושה, כי הוא היה עמנו בכל גלגולנו", אהרן אפלפלד, "עדות", בתוך: מסות בגוף ראשון, הספרייה הציונית, ירושלים תשל"ט, עמ' 9, 15 (להלן: עדות).

2 אהרן אפלפלד, "הגלגול", בתוך: אדני הנהר, הקיבוץ המאוחד, תשל"א, עמ' 85 (להלן: הגלגול).

מכוון גם לשינוי שמתחולל בשוחט — הלה משתנה ומרגיש בשינוי שחל בו. השכחה מביאה אותו להסתכל בעצמו והוא חש מוזרות בנוגע לעצמו, בנוגע לאני שלו. מותו בסוף הסיפור הוא מוות של מי שהשתנה אך לא עבר מטמורפוזה. נקודה זו חשובה כי הסיפור כורך במפורש את גורלה של אשת השוחט בגורלו שלו — הצלתה תלויה בכיליונו. האמנזיה של השוחט באשר לעבר מתגברת אך "אל מעלת השכחה השלמה לא הגיע. התמיהה לא הניחה לו לרגע. לכעוס לא ידע, להלקות לא ידע, וכיוון שמידות אלו נעדרות היו הלכו חייו ונחתמו בחותם הכליון. היתה זה, כמובן, רק שאלה של זמן. הזמן זרם באיטיות, **לא למענו עוד אלא למענה כדי שהיא, בבוא העת, תוכל להתרומם כעוף כבד כנפיים אל חייה החדשים**" (ההדגשה שלי — י"א).

הפרדיגמות המאבחנות את כתיבתו של אפלפלד קולעות כמעט לכל התימות המופיעות בסיפור. כך למשל, הלל ברזל כולל את "הגלגול" בציר הזמן והמקום של "במרחק מן השואה — גולה".[3] זוהי מסגרת של סיפורים ש:

> אינם מבליטים את שייכותם התקופתית אולם ברורה זירת התרחשותם [...] אם יש קו משותף לסיפורים אלה הרי הוא בהצגת הגיבורים הנתונים בחיפוש פשר. כל סיפור מצייר מסע של "האני" לגילוי עצמו ושליחותו [...] סגוליותם המיוחדת של סיפורים אלה תהיה כרוכה, אפוא, בנטייה של אפלפלד לעילוי מראותיו. על אף הזירה שהיא זירת השמדה של היהודי, מצויה בסיפורים אלה התפנית של האלטרנטיבה [...] ספירה גבוהה יותר, ואולי מוטב לומר שוליה של ספירה כזו, מתגלים כאפשרות. נופי האדם אינם מתחלפים. הסיפורים ספוגים זכר כליון, אך מצויה ההתרוממות של שומר הגחלת, או האמן, המשתכר מצבעיו. ההתפרצות של הגבוה היא המשנה את המסופר ומעתיקה אותו מן היום־יומי — לפנטאסטי, מן הריאלי — למיטאריאלי.[4]

ואכן, נוסחה זו קולעת לכמה מן היסודות המופיעים ב"הגלגול". הסיפור מתרחש בזירה אירופית אבל אין לו שייכות תקופתית ברורה. גיבוריו אמנם מחפשים פשר, והסיפור ספוג בזכר כיליון. סופו הפנטסטי של הסיפור — הפיכתה של האישה לעוף, גם הוא מתאים לתבנית ההעתקה של היום־יומי לפנטסטי. ברזל אף עומד על "כפל המראות" המופיע דווקא בנובלות של אפלפלד — היות התחייה וההשמדה כרוכות זו בזו.[5] גם אלמנט זה מופיע ב"הגלגול" — תחיית האישה וכיליון הבעל. אלא שהנחות אלה, שמייחדות רבים מכתביו של אפלפלד, אינן מספקות. איזה פשר מחפשים השוחט ואשתו — האם את פשר החיים ממש? אם כן, מדוע החתירה של השוחט לעניין היהודי דווקא, לספרים

3 הלל ברזל, מספרים בייחודם, יחדיו, תל אביב תשמ"א.
4 שם, עמ' 105–107.
5 שם, עמ' 118.

10/2/26, 11:16 AM kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=501&…

היהודיים? נראה כי כאן נדרשת הרחבה. גם סופו של הסיפור איננו מתאים לתאוריה של ברזל — ברזל רואה בהתרוממות הפנטסטית אפיון אמנותי של אמן שמשתכר מצבעיו, ואילו פה בסיפור ההעתקה אל הפנטסטי נקראת כעניין קיומי ממש, בלעדיה לא תהיה לאישה תקומה, והיא אך מממשת את הפוטנציאל החייתי שהיה טמון בה למן תחילתו של הסיפור. השלכת "כפל המראות" של ברזל אכן מעוררת עניין, אך אינה מספקת — בסיפור הבדיל אפלפלד בין השוחט ואשתו, התחייה וההשמדה אינן כרוכות זו בזו באדם אחד. מה משמעותה של הפרדה זו, מדוע באמת תלויה תחייתה של האישה במותו של השוחט־בעלה? שאלות אלה נותרות ללא מענה.

בפתח ספרו קינת היחיד ונצח השבט עומד יגאל שוורץ על השניות שיש במפעל הכתיבה של אפלפלד:

> מצד אחד, מפעלו האמנותי הגדול של אפלפלד נתפש כמאבק אדיר לשימור קיומו של "האני" שנחמס בשואה. מצד שני, אפלפלד חוזר ומנסה לשחזר את נקודת התצפית שלו כילד באותה התקופה [...] נסיון השחזור הזה מעוצב כ"צלילה אורפאית" — מסע אל לב החוויה האמנותית (שהיא כאן יורשתה של החוויה האמונתית) שיש לו שני פנים. פן שעיקרו תשוקת אבדן ונהייה למחיקה עצמית, מעוררות אימה וחרדה, ופן שעיקרו תחושות פלאיות של גילוי והתגלות.[6]

אולי כאן נעוצה ההבחנה בין השוחט ואשתו — השוחט מייצג את תשוקת האבדן והמחיקה העצמית, ואילו האישה מייצגת את תחושות הגילוי וההתגלות. הסיפור, שהשוחט הוא גיבורו המדבר היחיד, מבטא את גלגולה של תשוקת המוות שלו עד להתממשותה. ואולם האם הגלגול של האישה מבטא גילוי והתגלות? לכל אורך הסיפור היא מוצגת כדמות חיה עילגת אשר קשורה באופן עמוק לצרכיה הפיזיים וחותרת להשיגם ויהי מה. הפיכתה לעוף איננו מהלך של "גילוי והתגלות", אלא דווקא מימוש של הדמות החייתית שהיא לבשה. נכון שפן הגובה קשור מאוד לסיפור — האישה מתרוממת אל על ועפה לשמים, אך דומני שהתעופפות זו קשורה יותר לאלמנט הטשטוש בין השמים והארץ שעומד עליו שוורץ עצמו. שוורץ רואה ב"הגלגול" חלק מסיפורי מושבת העונשין — סיפורים ללא גבולות גאוגרפיים־היסטוריים שבהם חשות הדמויות הסיפוריות "כבמלכודת אדירת ממדים".[7] שוורץ עומד על כך שברוב הסיפורים הללו "אין חציצה של ממש בין שמים לאדם".[8]

דווקא עניין השכחה, שהוא תימה מרכזית ברורה ומפורשת ב"הגלגול", מקבל התייחסות נרחבת אצל שוורץ, לא בהקשר הספציפי של הסיפור, אלא בהקשר ליצירתו

6 יגאל שוורץ, קינת היחיד ונצח השבט: אהרן אפלפלד – תמונת עולם, כתר ומאגנס, ירושלים 1996, עמ' 11.
7 שם, עמ' 92.
8 שם, עמ' 93.

https://kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=501&nPageEnd=… 3/10

הכללית של אפלפלד. שוורץ רואה במוטיב השכחה אצל אפלפלד תהליך שהוא בחלקו טבעי ובחלקו נובע מתהליכי הדחקה.[9] שוורץ עומד על תולדת השכחה — מנגנון מחיקה שגלגליו התחילו לנוע בגלל עצמת האירועים שחווה אפלפלד ואשר טופח וזורז על ידי הנזירים שטיפלו באפלפלד במקצת שנות המלחמה. נזירים אלה הכחישו את קיומם של הוריו ואת היותו יהודי.[10] אלא שהשכחה הקשורה ב"הגלגול" איננה נובעת מאירועים טראומטיים דווקא. היא מוצגת כנתון, כעובדת טבע. השכחה היא חלק מחייהם של השוחט ואשתו. הסיפור פשוט מספר על דרכי התמודדות שונות עם השכחה הזאת.

קציעה עלון מציעה בעבודת הדוקטור שלה שלושה מוטיבים לאפיון כתיבתו של אפלפלד — מוטיב ישו־מריה, מוטיב הפיגור והתמימות והמוטיב "לרצוח את הרוצח". היא מתבססת על הבחנתו של שוורץ שיש ביצירה האפלפלדית הכלאה של מרכיבי אמונה יהודיים ומרכיבי אמונה נוצריים־פגניים וטוענת כי בדמויותיו של אפלפלד יש הכלאה של מריה־ישו: "אתר של הכלאה, המאחד וממזג בין נשיות לגבריות, בין יהודיות ונוצריות, בין האם לבנה".[11]

הטענה היא כי דמויותיו של אפלפלד מבטאות ערבול בין מאפייניו של ישו — דמותו המעונה, מסלול הייסורים (ויה דולורוזה), המוות והתחייה, ובין מאפייניה של מריה — האימהות, העלייה לשמים ומנגד הזנות.[12] מוטיב הפיגור או נקודת המבט של הילד הוא מוטיב נוסף. שוורץ ראה בו מנגנון הרחקה מן הזוועות של השואה.[13] עלון רואה בפרוזה של אפלפלד מתח דיאלקטי בין הטיפשות והבורות שיש להן שיוך גויי־נוצרי ובין התמימות והנאיביות המשויכות ליהודי. המוטיב השלישי שמזהה עלון בפרוזה האפלפלדית הוא המוטיב "לרצוח את הרוצח". הכוונה היא לכך שהיהודים הפנימו את השיח הנוצרי שהיהודים הם רוצחי ישו ועל כן דמם מותר. במסגרת הפנמה זו מופנמת גם ההתנהגות הרצחנית של השכנים הגויים.[14] כל שלושת המוטיבים מופיעים ב"הגלגול" בצורה כלשהי. לאישה אמנם יש מאפייני מריה — היא חשודה בזנות והיא עולה לשמים בסופו של דבר. דמותו הסובלת והמעונה של השוחט מתאימה לתבנית דמותו של ישו. כך גם הטיפשות והבורות לעומת התמימות והנאיביות. ב"הגלגול" מוצגת האישה כעילגת ובורה. היא איננה סקרנית, וכל עניינה מתמצה בהישרדות ובמציאת אוכל. השוחט

9 שם, עמ' 17.

10 שם, עמ' 18. שוורץ טוען כי אפשר לראות את היסטוריית היצירה של אפלפלד כתהליך שחזור הולך וגובר של העבר עד לנכונות לעסוק בו במישרין.

11 קציעה עלון, ההתמודדות מול הדיכוי הנוצרי כמפתח למיתופואטיקה התשתיתית ביצירתו של אהרן אפלפלד, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, נובמבר 2006, עמ' 41.

12 שם, עמ' 40.

13 שוורץ, עמ' 17, 28.

14 עלון, עמ' 54.

לעומתה מגלם אדם שעוסק בשכחה שלו וכמה לחברת אדם. גם המוטיב "לרצוח את הרוצח" מתגלם בבקשות החוזרות ונשנות של הגוי לשוחט שיגיירו. הגוי מבקש בתחילה, "עשה בי ככל שתרצה", כי החלומות הרעים מטריפים את דעתו, אחר כך הוא מאיים שיכה את השוחט. בפגישה השלישית מאיים הגוי בשחיטת השוחט. אלא שבכל אחד מן המוטיבים, כשמשייכים אותו ל"הגלגול", נוצרת צרימה שמבהירה שהם לא נתפרו בדיוק על פי מידותיו של הסיפור הזה. בסופו של דבר אין כאן הכלאה של מרי וישו, אלא שתי דמויות נשואות זו לזו, שתיהן דמויות של יהודים. האישה איננה ממש זונה, ועניין האימהות לא נזכר כלל בסיפור — איננו יודעים אם לבני הזוג יש או היו ילדים. השוחט עצמו איננו עובר דרך ייסורים — הוא אמנם מתייסר, אך ייסוריו קשורים יותר לשכחת העבר שלו מאשר ליחסה של הסביבה אליו. כך גם בעניין מוטיב התמימות — השוחט רחוק מלהיות תמים או נאיבי. הוא חשדן, אפילו יתר על המידה, והוא מצליח להרחיק את הגוי על ידי שוחד. ולבסוף, השוחט איננו מפנים את המגמות הרצחניות של הגוי או של המבקרים אצלו. להפך, נראה כי הוא איננו מסוגל לפגוע בנפש חיה. אפילו את העופות הגדלים בחצרו הוא איננו מסוגל לשחוט.

הפרדיגמות שנזכרו לעיל עוזרות לנו למפות את "הגלגול" ולהבין את הרוח הכללית השורה עליו בהקשר של יצירתו הכללית של אפלפלד, אך אין בכוחן לתת פשר מדויק יותר לסיפור. מהי, אפוא, האלגוריה שנחה בבסיס מערכת היחסים בין השוחט לאשתו? ברור כי ההתרחקות מן היהדות וההתמודדות עם ההתרחקות הזאת קשורות לטבורו של הסיפור — השכחה של העבר היהודי מוזכרת לאורך כל הסיפור, והדמויות המופיעות בו חוץ מן השוחט ואשתו הן דמויות שעוסקות ביהדותם של השוחט ואשתו. ואולם מה מסמלת דרך ההתמודדות השונה של השוחט ואשתו, מה מסמל ביתם ההולך ונגטש? המפתח להבנת "הגלגול" נמצא, כמו שאראה, במסה קצרה ושמה "עדות" שפרסם אפלפלד בשנת 1978 בעיתון 77,[15] ולאחר מכן נדפסה בספר מסות בגוף ראשון שיצא לאור בתשל"ט (עמ' 9). החומרים המרכיבים את המסה הם אותם חומרים שמרכיבים את הסיפור, ולפנינו דוגמה מעניינת של ניסוחים דומים בסוגות שונות של אותו הסופר עצמו. מה היחס בין שני הניסוחים, כיצד מסבירה המסה את הסיפור, איזה אור משליך הסיפור על המסה, ואם יש שוני מהותי בין שניהם — אלה השאלות שעומדות במרכז המאמר הקצר הזה.

א. חשיבותה של "עדות" להבנת "הגלגול"

במסה מתאר אפלפלד כיצד עוצבה זהותו היהודית. בילדותו תפסה היהדות רק "זווית זעירה בחיים" (עמ' 10), ורק דור הסבים קיים את מסורת אבותיו אך בלא כל יכולת

15 אהרן אפלפלד, "עדות", עיתון 77 (1978), 7–8, עמ' 3.

להעביר הלאה את התכנים התרבותיים או את האמונה באל. אפלפלד, שהיה בן שבע בפרוץ מלחמת העולם השנייה, חי בעולם ללא יהדות. הוריו בני השלושים נטמעו על פי תודעתם העצמית בתוך החברה הלא יהודית ולא עשו הבחנה בינה לבינם. עם זאת, בניגוד לאפלפלד וחבריו, שלא הייתה להם שום זיקה ליהדות והם לא חשבו עליה, היה דור ההורים הצעיר בעל גרסא דינקותא, והקיום היהודי היה מונח עמוק בבסיס האישיות שלהם. השואה הפכה את הקערה על פיה והציבה את הזהות היהודית באופן גלוי אל מול פני ההורים. ההתמוטטות של הפרדיגמה הלמה קשות בהורים וגרמה להם סבל רב. הילדים, טוען אפלפלד, חוו את הסבל הזה רק בעקיפין: "ייסורי הנפש של הורינו [נספגו בנו] לא על דרך הדיבור הישיר או העיון אלא בביטויי הגוף האלמים". אילמות זו, אי ההבנה של הדברים שאמרו ההורים לילדיהם בשעת הפרדה מהם, אי ההבנה של הרצון העז של ההורים שילדיהם יחיו לא רק כחלק מכמיהה הורית, אלא גם כציווי שייתן "את הפשר האחרון של קיומם" (עמ' 11) של ההורים. בזמן המלחמה, בדרך לגילויה של היכולת לדבר על סוד הקיום היהודי, חיו אפלפלד ושכמותו בתודעה כבויה למחצה. החיים בחשאי ובסתר, במנזרים ובחוות מבודדות, מתוארים אצל אפלפלד כ"חיי חיה". לא רק האנשים שבצלם חסו נהגו בהם מנהג אדם בחיה, אלא התודעה שלהם עצמה הייתה תודעה של בעלי חיים — אינסטינקטיבית ו"בכניעה ובאימה סמויה" (עמ' 12). האינסטינקט הורה לאותם ילדים שלא לגלות בשום פנים ואופן את יהדותם, ואת החיים הללו בצל אימת הגילוי מתאר אפלפלד כאמור כחיי בעלי חיים. אפלפלד מדגיש כי היהדות אצל בני דורו לא הייתה עניין סוציאלי, רוצה לומר, אין מדובר ביהדות שנשענת על הליכות ואורח חיים או ריטואלים משותפים. גם אם היו מעט כאלה הם נמחקו תחת הרושם האדיר של חוויית המלחמה. הזהות היהודית של אפלפלד עוצבה אפוא באופן דיאלקטי: "מטווה של זכרונות וסלידה, רגשי אשמה והתחייבויות שמעולם לא העזנו לתת את דעתנו עליהם לעומק. לאמיתו של דבר, איבה ואהבה הכרוכים זה בזה ללא הפרד". דור הבנים, שנחשף ליהדותו רק עם פרוץ השואה ובאותו הזמן גם היה צריך להדחיק אותה, עמד מול שוקת שבורה כשהוא בא לעמוד על טיב היחס שלו לזהות היהודית. שני מתחים יסודיים עומדים בבסיס המסה של אפלפלד. מתח אחד קשור ליחס לזהות היהודית עצמה. מצד אחד, זהות זו לא אמרה לו דבר מהותי עד שהתחילה המלחמה, מן הצד האחר, זהות זו הייתה לה השפעה מכרעת וקיצונית על חיי הדור הזה. כמו שאפלפלד בעצמו אומר, הזהות שקבעה את דינם לחיים או למוות הייתה חסרה עומק. המתח השני קשור בגילוי ובכיסוי של הזהות היהודית. רגע הגילוי שלה על ידי הדור הצעיר הוא גם הרגע שהיו צריכים להתכחש אל הזהות הזאת ולהימנע מלעסוק בה כצו קיומי.

על פי אפלפלד, קפקא הוא שאפשר את הדיבור על היחס המורכב לזהות היהודית ואת היציאה מן האילמות שאחזה בדור הילדים שחוו את השואה. החוויה שאפלפלד מתאר אחרי השואה היא חוויה של מלאות. היה רצון עז לומר משהו, אבל לא הייתה אפשרות להביע את הסבך המורכב שיצרה השואה לילדי המתבוללים. קפקא יצר בהמשפט את

השפה החדשה שאפשרה לאפלפלד לדבר על השואה ועל החוויה שלו כיהודי: "אך נגענו בדפי המשפט לא הרפתה מאיתנו התחושה כי הוא היה עמנו בכל גלגולינו. כל שורה אמרה אנחנו. בשפתו של קפקא מצאנו מצד אחד את החשד ואת הספקנות ומאידך את הכיסופים החולים לפשר. קפקא החזיר לנו פתע את המילים" (עמ' 15). "הגלגול" הוא אפוא אלגוריה לסבך הזה ממש. גיבוריו הם זוג זקנים מתבולל ועירירי. השוחט ואשתו מודעים לנתק שיש בינם ובין עברם, בינם ובין קהילת המוצא שלהם, אבל הם טובעים בשכחה. כל אחד מהם מתמודד כאמור עם השכחה הזאת בדרך שונה. השוחט מתכנס לתוך הבית ולתוך עצמו – מנסה להיזכר וכואב את אבדת העבר, וחש את חסרונה של המסורת והתרבות בזהותו. האישה לעומת זאת יוצאת אל העולם, פועלת בו ומדחיקה לגמרי את עברה. כך מתחיל הסיפור:

> שנים עמד הבית נטוש והצל הבלתי מופרע שמתחת לעצים העלה גידולים משלו. הכניסה הקדמית היתה סגורה ושוכני הבית, השוחט ואשתו, השתמשו בשני החדרים האחוריים; לאמיתו של דבר, חדר אחד. בכל שנה היו נוטשים חדר, לבסוף השתכנו בחדר האחורי, אטמו את פתחיו. לפני שנים היו עוד מדברים זה עם זו. האשה היתה מתלוננת. אך במשך הזמן פסקו טרוניותיה. היא התכנסה אל העוויותיה והעוויותיה מדודות היו כאצל איכרות. לפעמים היתה נזכרת בימים עברו, ימים של המייה ואנשים רבים. זה היה רחוק כילדותה. עתה היתה יודעת לכפר לקנות אצל האיכרות תפוחי אדמה. כסף לא היה לה והיא היתה ממירה חפץ במזונות. בשובה היה השוחט ממלמל: לא כדאי לצאת. זה רחוק (הגלגול, עמ' 85).

ביתם של השוחט ואשתו נטוש ומבודד. גם בו לא גרו בעצם, אלא רק באחד מחדריו. מהי המשמעות של נסיגה לתוך אחד מחדרי הבית שהוא בעצמו בית נטוש? ועם הנסיגה לתוך אחד החדרים גם ההעמדה הדיכוטומית בין השוחט ואשתו – הפסקת הדיבור ביניהם, טרוניותיה לעומת הקבלה שלו, העוויותיה האיכריות ויציאותיה אל הכפר לעומת התכנסותו ודיבורו. **הבית משמש סימבול לזהות היהודית שלהם**, שכמו שמתברר מיד בהמשך, הולכת ונשכחת מלב שניהם. השנים החולפות משכיחות הן את הסביבה האנושית היהודית והן את התרבות היהודית: "לפעמים היה נזכר ושואל: היכן האנשים", ו"השוחט מנסה היה לעיין בספר אך לימודו איטי היה. הוא נאבק בטחב המעבש. הטחב יותר מכל אויב ניסה לגזול ממנו את היקר מכל – מעט הספרים". השוחט מייצג טיפוס יהודי שמנסה להילחם בהתפוררות של הזהות היהודית אבל לא יכול לה, והוא נכנע לזרם החיים. השכחה של הזהות היהודית מופרעת פעם אחר פעם בסיפור על ידי דמות הגוי דווקא. הגוי בא שלוש פעמים ומבקש שהשוחט יגיירו. אין זו בקשה תמימה – היא נובעת מן הסיוטים של הגוי, שמאמין שהתמסרותו ליהודי תגאל אותו. בתחילה מבקש הגוי בתחינה, אחר כך הוא מאיים שיכה את היהודי אם לא ייענה לו, ובפעם

השלישית הוא מאיים בשחיטה. השוחט, מצדו, רואה בפנייה אליו תחבולה שמבקשת לחשוף את זהותו היהודית. לא תחינה אמתית שבאה לגאול את הגוי מגורלו המר ורצון להשתייך לעם היהודי. כאן נחשף יסוד הסוד של הזהות היהודית בפעם הראשונה. עד עתה הייתה זו השכחה האובייקטיבית לעצמה, ואילו כאן מתעורר אינסטינקט חייתי בשוחט והוא מכחיש את זהותו: "השוחט היה נבוך. גמגם כאילו נתפס בעבירה. 'הרי אין כאן יהודים', אמר, 'גם אני עצמי, אילו מצאתי דרך, הייתי יוצא מכאן'" (שם, עמ' 87). השוחד משמש לדחיית בקשתו של הגוי ומאשש את החשד של השוחט שבקשתו של הגוי הייתה מופרכת ושימשה לסחיטה פשוטה, כי אצרה בתוכה את חשיפת זהותו היהודית של השוחט. ההעמדה של אפלפלד יוצרת מתח ומורכבות. הרגע הדרמתי של הודאת הנצרות בעליונותה של היהדות, בבואו של הגוי להתרפס לפני היהודי, הרגע הזה דורש מן היהודי להיחשף. אינסטינקט ההישרדות היהודי מורה לשוחט שלא להיחשף גם ברגע הדרמתי הזה שהיה בכוחו לגאול אותו משכחתו והדחקותיו. מצד אחד, התנהגות הגוי, בקבלת השוחד ובאיומיו, מאששת את סברת השוחט בדבר כוונותיו הזדוניות. מצד אחר, אפלפלד מטיל אשמה מסוימת על השוחט. אילו רק קיבל את הגוי בידיים פתוחות היה לו סיכוי להיפטר מתסביך השכחה שלו, ויחסיו עם הגוי היו מתוקנים.

האישה, לעומת זאת, איננה מוטרדת מן השכחה, והתעסקותו של השוחט בעניין זה מרגיזה ומעצבנת אותה. היא איננה שומעת את הגוי, ולעומת זאת היא מביאה לבית "ריח של טומאה" (עמ' 89). השוחט חושד באשתו שהיא אוכלת טרֵפה או מוכרת את גופה. השוחט ואשתו מתפקדים בסיפור כבני זוג פעם אחת בלבד, לקראת סופו. שני זרים שנחזים כיהודים באים לבקרם, ובאחת מתחילים אצל השוחט תהליכי היזכרות, והוא מתמלא חיים. אשתו מגישה לשולחן תפוחי אדמה וביצים, אבל כבר עם הכנסת האורחים הזאת מתעורר חשד באורחים — הם מוציאים סכינים מתרמיליהם, והתעניינותם בחיי היהודים מעלה שוב את האינסטינקט החייתי אצל השוחט, והוא חש בסכנה שהכניס לתוך ביתו. גם אם היו יהודים לא היה יכול השוחט לתת בהם אמון כי הוא הסתגר בד' אמותיו זמן כה רב עד שאין הוא יכול לבטוח באיש. אשתו, לעומת זאת, הדחיקה כל כך את עובדת יהודיותה שאין הביקור שלהם מותיר עליה כל רושם, אין היא חשה תחושה מיוחדת בנוגע לאורחים, בשונה מן היחס לגוי שביקר אצלם שלוש פעמים. היא מתוארת כמי שחווה את המציאות באופן שטחי וחייתי.

שתי פרדיגמות מנוגדות וסותרות בנוגע לזהות היהודית עולות פה — האחת מקדשת את ההסתגרות ואת החשש ואת הרצון לשימור של שרידי המסורת העתיקה. פרדיגמה זו, שמייצג השוחט, מוצגת בסיפור כחסרת תוחלת. השנייה, ההיטמעות, ההתמזגות בעולם הלא־יהודי והשכחה הגמורה של המסורת והתרבות היהודית. על פי הסיפור, הצלחת האישה להפוך לעוף תלויה בכיליונו של בעלה. סערה באה, והבית מתרומם ומתמלא מים. האישה מתחילה בניסיונותיה לעוף: "בערב עמד היקום כלאחר מבול, שקט ונינוח, כחילות דקה נצטללה באופק. הם הביטו זה בזה כאילו לא נפגשו מעולם. כבר לא הייתה

10/2/26, 11:16 AM kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=501&…

היא. ובו, משום מה, עוד התמידה התמיהה להבהב בלעדיו. וזה היה הגבול. חייו תמו כעץ כסוס. בלילה כבר הייתה יציבה כאותם עופות כבדים הניתקים ומתרוממים כלפי מעלה ומעופם מישיר בקצב אחיד, כאילו לא ידעו מעולם קרקע מהי" (הגלגול, עמ' 92). האישה פורשת כנפיים ומתנתקת מן הקרקע, מזהותה הקודמת, ומתגלגלת לזהות אחרת. לכאורה נראה כאילו אפלפלד מסמן את הפרדיגמה הזאת, של ההתבוללות הטוטלית, כהצלחה. אלא שגלגולה של האישה מעלה מיד את דברי בעלה: "דבר לא מת, רק משתנה ומתגלגל ושוב משתנה ומתגלגל". האישה אולי הפכה לעוף, אבל עוף זה אוצר בתוכו את הזהות הקודמת שלה.

העיון ב"עדות" לא רק מזהה את הנושא הכללי של הסיפור — התמודדות עם שאלת הזהות היהודית בסביבה מתבוללת, אלא מגלה לנו עוד עניין. השוחט ואשתו ופרדיגמות הזהות שהם מייצגים אינם מצויים באנשים שונים או בקבוצות שונות, אלא הם דיאלקטיקה שמצויה בכל ניצול וניצול מן השואה. בדמות השוחט מתגלמות הכמיהה לזהות היהודית בעלת העומק שאפיינה את דור הסבים והשכחה והבורות שהיו מנת חלקם של אפלפלד ובני דורו. בדמות האישה מתגלם אינסטינקט החיים החזק (בצירוף המזל, כעדותו של אפלפלד) שהותיר את אפלפלד בחיים ודרש ממנו לשכוח את הזהות היהודית ולהתנכר אליה. הסיפור מפריד בין שתי הגישות, בין אלה בעלי הרצון האינסטינקטיבי לחיים, שידעו לנהוג כחיות ולשרוד, ובין אלה שהיו עסוקים בזהות היהודית האבודה שלהם ולכן גם מתו. ב"עדות" אין הפרדה כזו. אפלפלד מראה כי העיסוק בזהות היהודית אולי הודחק בשלב האינסטינקטיבי, אבל הוא בוער בקרבם של ניצולי השואה הצעירים ששרדו בגלל אינסטינקט החיים שהדחיק את אותה מגמה עצמה.

משמעות שמו של הסיפור גם היא מתבררת תוך כדי קריאה במסה. קפקא הוא שאפשר כאמור את הדיבור על השואה ועל הזהות היהודית בעקבותיה לאפלפלד ובני גילו שעברו את השואה. קפקא ניסח את המורכבות של החוויה היהודית באירופה — מצד אחד, הרצון להשתלב בחברה האירופית, ומצד אחר, חוסר התוחלת שיש בכמיהה זו ממש, אי הקבלה המהותית והשרירותית של היהודי באירופה, ואולי הכי חשוב — את יסוד ההאשמה של היהודי, הנלווה לכל יחסי יהודים-גויים. ק' בהטירה הוא יהודי שלעולם אינו יכול להיכנס לחברה כי הוא לא שייך — לא לאנשים הפשוטים אך גם לא למעמד השליטים. הסטטוס של ק' כאזרח הוא על הנייר בלבד. הוא נכנס לעיירה בגלל השליטים, אבל אין לו שום זכות משפטית להישאר בעיירה. ק' עצמו סבור שכל הדברים תלויים בכך שהוא יהיה בלתי מובחן, אדם שקוף. לק' מוצבות שתי אפשרויות — או לעבוד בכפר כשליחם של השליטים, וכך לשמש כלי משחק בידיהם ומכאן שכל זכויותיו ינבעו מהם, או להצטרף אל האנשים הפשוטים בכפר ולהניח לשליח החצר לקבוע את מקצועו. הטירה עוסק באפשרות השנייה דווקא. קפקא מתאר את ההליך שבו היהודי רוצה לקבל זכויות ככל בן אנוש — בית, משפחה, עבודה ואזרחות. אלא שרצונו של ק' לקבל זכויות של בן אנוש רגיל נתקלת בחשדנות של בני הכפר. קודם לכן, כאשר נהנה ק' מן הזכויות

https://kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=501&nPageEnd=… 9/10

והחסות של הטירה, התייחסו אליו אנשי הכפר בכבוד מהול בעוינות, ואילו עכשיו, הנכונות של ק׳ לאבד את זכויותיו ולבוא לחיות בקרבם יוצרת אצלם חרדה וחשדנות כלפיו. חוויותיו של יוסף ק׳ בהמשפט, אי הידיעה במה הוא נאשם וכיצד הוא יכול להסיר את האישום מעליו וכן ההעמדה של נרטיב הטירה נחשבים לא רק ניסוח של חוויה קיומית אוניברסלית, אלא גם ניסוח מוקדם של החוויה היהודית. העמדה זו, מעיד אפלפלד, פתחה את מעיינותיו החסומים והמלאים לאחר השואה. שמו של הסיפור, שהוא כשמו של אחד הסיפורים המפורסמים של קפקא, מעלה כמובן את החוויה הקפקאית (ומאשש את השימוש ב״עדות״ ככלי עזר להבנת ״הגלגול״), אלא שאם קפקא הוא שנתן פֶּה לתחושות הפנימיות של אפלפלד אחרי השואה, הרי הדלת שפתחו בובר ושלום לעולם המיסטיקה היהודית הפך לגשר או לסולם למרחבי התרבות היהודית שהיה מנוכר אליהם והתקשה לעסוק בהם לאחר השבר. המיסטיקה הזאת הייתה ״שפה רליגיוזית שתאמה יותר מכל את נסיוננו ואת השגותינו. 'השבירה', כוחות הרע שנפוצו, הדמונים המתגרים, הניצוצות התובעים את תיקונם. קירבה של ממש חשנו לשפה זו. התירגום, כמובן, היה סובייקטיבי מאד אך האימפאקט היה לאורך ימים״ (עדות, עמ׳ 16). קריאת המסה מבהירה את השימוש ברעיון הגלגול — מדובר ברעיון הגלגול הקבלי, רעיון גלגול הנשמות, המופיע בכתבי הקבלה שאפלפלד נחשף אליהם בתיווכם של בובר ושלום לאחר השואה. לרעיון הגלגול עצמו יש קשר חזק לשאלות של תאודיצאה, יש בכוחו להסביר שאלות של שכר ועונש — תינוקות וחפים מפשע מתים כי הם גלגול של נשמה שחטאה בעבר, והעונש הוא על חטא שחטאה באחד הגלגולים הקודמים. הגלגול מציין אפוא שינוי פיזי אך המשכיות רוחנית, הישארות הנפש. נקל להבין מדוע משך הרעיון את אפלפלד ואת בני גילו שעברו את השואה — הוא הצליח לתת הסבר כלשהו לזוועה חסרת ההסבר של אושוויץ. שימוש ברעיון הגלגול בהקשר של הסיפור מבטא את חוסר התוחלת בהתבוללות. ההתבוללות נתפסת לפי ההקשר כאן כשינוי צורה פיזי או חיצוני, אך המהות, הנשמה היהודית, נותרת בעינה — הגלגול הוא ביטוי לחוסר היכולת לברוח מן העבר היהודי. זוהי אפוא אינטרפרטציה שהיא אכן ״סובייקטיבית״ מאוד. גלגול איננו רק מעבר נשמות מגוף לגוף, משמעו גם חוסר היכולת להשתנות באופן טוטלי, לשנות את הזהות באופן מהותי. השימוש בגלגול במובנו הקבלי־המיסטי מבהיר את ההיפוך שבסיפור — האישה, ההופכת לעוף שמתעופף ומשתחרר מכבלי הבית המט לנפול, הבית הצף על מי הסערה, איננה הופכת בעצם למשהו אחר לגמרי, ניסיונה להפוך לעוף הוא ניסיון עקר, אף שלכאורה, מבחינה חיצונית, היא נראית כעוף, אלא שעוף זה הוא ״כבד כנפיים״ — כובד כנפיו הוא כובד הנשמה, כובד הזהות היהודית העוברת בכל מקרה. השוחט, לעומת זאת, לא עובר גלגול — חייו תמים, וסוף חייו נחווה כגבול (עמ׳ 92). אבל דומה שבניגוד לאישה משהו בו משתנה שינוי מהותי. השכחה שאוחזת בו גורמת לו הזרה עצמית — הוא איננו מכיר את עצמו עוד. באופן אירוני, חוסר היכולת שלו לקבל את השינוי מקבע אצלו את השינוי חזק יותר ועמוק יותר, והוא מת מתוך הזרה עצמית.

לבסוף, ואולי החשוב ביותר, הקריאה ב"עדות" מבהירה נקודה מכרעת שקשורה לגלגולה של האישה. כך כותב אפלפלד על תחילת המלחמה והפרדה מן ההורים:

> מכאן ואילך היתה הבדידות מנת חלקנו. מי ביערות ומי במנזרים ומי אצל איכר רודן, שהיה נוהג בך כבבעלי החיים של ביתו. חיש למדנו כי את סוד יהדותנו עלינו להצפין באופן ששום תג לא יוכר בנו. האינסטינקט לחש לנו, ככל שנצפינו יותר ירבו סיכויינו לחיים. לאחדים האיר המזל. ובכך בלא הורים, על גבי שדות עוינים ונכר אנושי, גדלנו כדרך שגדלים בעלי חיים: בכניעה ובאימה כמוסה. בין היערות והכפרים חשנו את סוד יהדותנו, אז דומה נקשר אותו חיבור קשה בינינו ובין היבהובו הלוחץ של "הסוד". ידענו, "הסוד" הזה עושה אותנו מטרה לכל יד וגרזן אך בלעדיו יהיה קיומנו שפל עוד יותר (עמ' 12).

הגלגול שעוברת האישה איננו רק ההתבוללות כשהיא לעצמה — הקריאה ב"עדות" מסייעת להבין כי מדובר באותו גלגול שהיה הכרחי לאלה שרצו לשרוד במלחמה — האינסטינקט של הדחקת היותם יהודים הוא אינסטינקט חייתי, הגלגול של האישה הכרחי כדי שהיא תוכל לשרוד. כאן עולה נקודה קפקאית — מצד אחד, עצם ההצבעה על הגלגול אוצרת בתוכה טענה על אי האפשרות של ההתבוללות. מצד אחר, על פי הסיפור גלגולה של האישה אכן מציל אותה ממוות, בניגוד לבעלה השוחט, והוא מוצג כגלגול שלם שאין בו מנשמת האישה היהודייה ולא כלום — "בלילה כבר היתה יציבה כאותם עופות כבדים [...] כאילו לא ידעו מעולם קרקע מהי".

ב. חשיבות "הגלגול" להבנת "עדות"

בקריאת "עדות" אנחנו נחשפים כאמור לבעייתיות הגדולה שעמדה בפני ילדי המתבוללים שעברו את השואה. הם פיתחו יחסי אהבה-שנאה עם המסורת היהודית שמצד אחד הוריהם ציוו שיהיו נאמנים לה בפרדתם, ומצד אחר הייתה הגורם למותם של ההורים. הם פיתחו יחסי אהבה-שנאה עם אותה מסורת שנחשפו אליה לראשונה באופן עמוק עם תחילת מלחמת העולם השנייה, והיו צריכים להדחיק אותה כמעט מיד, בזמן המלחמה, באינסטינקטים של חיה. הם פיתחו יחסים אמביוולנטיים עם המסורת שלא ידעו עליה כמעט דבר, אך את עומקה חשו ממש על בשרם כי היא שקבעה את מהלך חייהם וחרצה את גורלם. סבך אמביוולנטי זה שכפה אילמות על אפלפלד הותר עם קריאת החוויה הקפקאית, והקישור לתרבות היהודית התאפשר באמצעות תיווכם של שלום ובובר אל המיסטיקה היהודית. לכאורה, "הגלגול" אכן "עושה" את מה שהמסה רק מדברת עליו. ראשית, הוא משתמש בחוויה הקפקאית ובלשון הקפקאית האניגמטית כדי להעמיד מסגרת שתוכל לדבר על היחס לזהות היהודית בהיותה אחרות בתוך החברה.

10/2/26, 11:17 AM kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=511&…

שנית, הוא לוקח יסודות מן המיסטיקה היהודית ועושה בהם שימוש סובייקטיבי לצרכיו. הסיפור חושף טפח מתוך מה שלא נאמר במסה.

עמדתי לעיל על הגילוי שיש בקריאת "עדות" לאחר קריאת "הגלגול". "עדות" מאפשרת לראות כי ההתמודדות של השוחט וההתמודדות של אשתו מבטאות שתי מגמות שמופיעות יחדיו אצל כל ניצול שואה בנוגע לזהות היהודית שלו. ואולם הקריאה ב"הגלגול" מגלה עוד שכבה שלא מתגלית במסה. ההצבה הדיכוטומית של חייה של האישה אל מול מותו של השוחט מבהירה את הניגוד החד בין מגמת ההישרדות ובין מגמת העיסוק בזהות. מן המסה עולה הקושי של ניצולי השואה הצעירים להתחבר אל הזהות היהודית שהודחקה לצורך הישרדות. הסיפור מחדד מאוד נקודה זו — אין כאן רק קושי. העיסוק בזהות היהודית משמעו איום על היכולת לחיות, על היכולת להשתנות, היכולת לשרוד. איום זה איננו פג לאחר השואה, אלא הוא מעמיד מגמת־נגד תמידית — העיסוק בזהות היהודית הוא אפוא סכנה אמתית וקיומית, ואין מדובר רק בקושי או בניגוד.

"הגלגול" מאפשר להרחיב את היריעה באשר לתרומה הקפקאית למורכבות הזהות היהודית באופן שלא מוזכר במסה. ב"הגלגול" לקפקא מוצא גרגור סמסא את עצמו הופך ל"שרץ ענקי"[16] שבקושי מסוגל לזחול ממיטתו, אינו מסוגל להיות מובן או לעשות פעולות אנושיות פשוטות. אביו, אמו ולבסוף גם אחותו מתנכרים לו, והוא מבין שהיחס הקודם אליו היה אינסטרומנטלי גרידא שכן הוא זה שסיפק את צורכי אביו, אמו ואחותו בעבודה מאומצת. כחודש אחרי שהפך לשרץ נכנסות אמו ואחותו להזיז את הרהיטים שהפריעו לו לזחול בחדר. אמו פונה אל אחותו ותוהה על נכונות המעשה הזה:

> האין זאת כאילו בסילוק הרהיטים אנו מגלים שאבדה כל תקווה להחלמתו של גריגור, ואנו עובים אותו לנפשו בלי היסוס? אני חושבת שניטיב לעשות אם נשתדל להשאיר את החדר בדיוק כמו שהיה, כדי שעם שובו אלינו ימצא גריגור את הכול ללא שינוי וישכח ביתר־קלות את מה שעבר עליו בינתיים.[17]

תגובתו של גרגור למעשה הזות הרהיטים אמביוולנטית:

> לשמע דברי האם נוכח גריגור לדעת שהיעדר כל שיח אנושי ישיר, נוסף על חדגוניות חייו בתוך המשפחה, ככל הנראה בלבלו עליו את דעתו, שכן לא מצא הסבר אחר לעובדה, שאכן רצה שחדרו ירוקן מרהיטים. האומנם השתוקק שהחדר החמים, אשר הרהיטים שעברו בירושה שיוו לו נוחות, יהפוך למאורה, שבה יוכל כמובן לזחול לכל עבר באין מפריע, אלא שבו בזמן תוחש השכחה הגמורה של

16 פרנץ קפקא, "הגלגול", בתוך: סיפורים ופרוזה קטנה, שוקן, ירושלים ותל אביב תשנ"ג, עמ' 40 (להלן: קפקא, הגלגול).

17 קפקא, הגלגול, עמ' 71.

https://kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=511&nPageEnd=515 2/5

> עברו האנושי? הרי כבר עכשיו קרוב היה לשכחה ורק בזכות קולה של האם, שלא שמע אותו זה עידן ועידנים, התנער.[18]

אנושיות וחייתיות משמשים אצל גרגור סמסא בערבוביה, ועניין השכחה של עברו האנושי מעסיק אותו כמו שעניין השכחה של עברו היהודי מעסיק את השוחט. העיסוק בעברם וחוסר היכולת שלהם להסתגל למצבם החדש, גם אצל גרגור וגם אצל השוחט, מביא עליהם בסופו של דבר את מותם. הנה תיאור מותו של גרגור:

> במהרה גילה שאין עוד בכוחו להניע איבר. הוא לא השתומם על כך; להפך, תמוה היה בעיניו שרגליים דקות אלה אכן נשאוהו עד כה. מלבד זאת הרגיש נינוח יחסית. אמנם כל גוו כאב עליו, אך נדמה היה לו שהמיחושים הולכים ורפים, עד שלבסוף יפוגו כליל. בתפוח הרקוב שבגבו ובדלקת שמסביבו, המכוסה כולה אבק רכרוכי, באלה כמעט שלא הרגיש עוד. זכר משפחתו עורר בו רגשה ואהבה. אשר לסברה שעליו להיעלם, הרי החזיק בה, אם אפשר, אף ביתר תוקף מאחותו. במצב זה של הרהורי בטלה שלווים היה שרוי עד שפעמון המגדל צלצל שלוש לפנות בוקר. עוד נותרה בו רוח לחזות בהנץ היום מעבר לחלון. אחר כך נשמט ראשו, שלא ברצונו, ומנחיריו יצאה ברפיון נשימתו האחרונה.[19]

גם אצל השוחט מתואר המוות בהקשר של גבול בין זהות לאחרות. אצל השוחט "עוד התמידה התמיהה להבהב בלעדיו" (עמ' 92). גם מותו של גרגור וגם מותו של השוחט מתוארים כמאפשרים את חיי בני המשפחה האחרים. המצב הספי שמצוי בו השוחט — החרדה הגדולה שהוא חש באשר לזהותו ובד בבד הכמיהה הגדולה לעסוק בזהות הזאת עצמה ולחקור אותה — מעמידים מכשול בפני אשתו, שרק מותו מביא לידי הסרתו. ב"הגלגול" לקפקא מאיים גרגור במצבו האנושי־החייתי על בני המשפחה האחרים, ורק מותו מאפשר להם חיים חדשים.

כבר עמדתי לעיל על היסוד הקיומי המצוי ב"הגלגול" אשר איננו חד כל כך בקריאת "עדות". יסוד קיומי זה מתעצם עם ההשוואה ל"הגלגול" הקפקאי — מותם של השוחט וגרגור סמסא מאפשר את המשך החיים של בני המשפחה האחרים. זאת ועוד, היסוד הספי המצוי גם אצל השוחט וגם אצל גרגור סמסא מאיר את המסה של אפלפלד באור אחר. השוחט, כמו גרגור סמסא, מייצג את היהודי המתבולל, ותיאור מצבם מנסה לענות על שאלת הסיכון שהם מסכנים את החברה הכללית. דווקא המצב הספי, היותם גם "זה" וגם "זה", הוא שהביא עליהם את מותם. עמימות הזהות שלהם מחייבת תשובה חד־משמעית. בשני הסיפורים המוות מוצג כפתרון של הבעיה. בשני סיפורי "הגלגול" ישנה התעכבות על תמונת העולם הקשה של מי שנמצא בין עולמות — מי שהוא בעל מחשבה אנושית

18 שם.
19 שם, עמ' 92.

10/2/26, 11:17 AM kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=511&…

וגוף פרימיטיבי, או מי שנמצא בעולם הגויים אך זהותו היהודית מציקה לו ולא נותנת לו מנוח. השוחט וגרגור סמסא כמהים למגע ולאהבה. מצבם דורש התייחסות רגישה ורכה אך הם מקבלים בדיוק את ההפך — תגובות קשות ואכזריות, בלא אמפתיה וחמלה.

ג. סיפורת ומסאות - "הגלגול" ו"עדות", במקום סיכום

מסה היא חיבור קצר בעניין אחד, והכתיבה של מסה מתאפיינת בדרך כלל באופייה האישי. בתחילת "עדות", המסה הפותחת את הספר מסות בגוף ראשון, טוען אפלפלד במפורש שברצונו "לתרום עדות אישית", וזו טענתו:

> לשון ריחוק והכללה שכה הורגלנו בה מעמידה לעתים את המעיד ובשיעור מה את השומע — במבוכה. כשלעצמי, עודני מאמין שכל עניין רוחני אמיתי — מן הראוי שיתמצה בפריזמה האישית. ולגופו של דבר: אנסה לשרטט את התוואי ואת החתחתים שלי ושל בני דורי שעיצבו אותנו כדרך שעיצבו; לא בכרוניקה אדבר אלא במראות ובמאורעות שלשו בנו כבתוך חומר רך (שם).[20]

"עדות" היא מסה נפלאה, יכולת הניתוח הדקה של המצב היהודי עם תחילת המלחמה ושל השפעותיו על המהלכים הנפשיים הפנימיים הם מופת של כתיבה. ואולם אפלפלד אינו מקיים את ההבטחה לעסוק במראות ובמאורעות. אדרבה, המסה נקראת כמסה פילוסופית־פסיכולוגית. המהלך החשוב ביותר של המסה — ההפניה לקפקא ולספרות המיסטית בבחינת יסודות שאפשרו את הדיבור לילדי השואה — הוא מהלך נפשי מבריק שאיננו מסתמך על שום מאורע או מראה. ההבטחה של אפלפלד בתחילת המסה יכולה להתקיים רק עם קריאת "הגלגול" לצד המסה. "הגלגול" הוא שורה של מראות ומאורעות — התכנסות השוחט, עילגות האישה, שכיבתה בלול, הפיכתה לעוף, המים החודרים לבית, הסכינים בידי שני המבקרים, איומי הגוי על השוחט. את האלגוריה המצויה בבסיס "הגלגול" אי אפשר כאמור להבין לעומק ללא "עדות". המסה מעניקה לסיפור עומק, היא מאפשרת כביכול את הדיבור בין השוחט ואשתו, שהשתיקה שורה על הזוגיות שלהם והשכחה היא מנת חלקם. פשרו של הגלגול שעוברת האישה מובן יותר על רקע המסה. הפיכתה לחיה והישרדותה כתוצאה מטרנספורמציה זו מובנים על רקע האופציות הקיומיות שאפלפלד מציב ב"עדות".

הקריאה ב"הגלגול" לאפלפלד מחדדת מאוד את היסוד היהודי שיש ב"הגלגול" לקפקא. חנה ארנדט עמדה על כך שקפקא הוא מנודה־מודע.[21] בכינוי conscious pariah

20 עדות, עמ' 9.

21 Hannah Arendt, *The Jew as Pariah, Jewish Identity and Politics in the Modern Age* (ed. by Ron H. Feldaman), New York 1978, p. 67

https://kotar-cet-ac-il.eu1.proxy.openathens.net/KotarApp/Viewer/Popups/PrintPages.aspx?nBookID=101990453&nPageStart=511&nPageEnd=515 4/5

מתכוונת ארנדט ליהודי שמכיר ביהדותו כחלק מזהותו ומשתמש בזהות זו כדי להעניק תרומה אוניברסלית חשובה לעולם בכלל.[22] הפרשנויות שניתנו ל"הגלגול" אוניברסליות בעיקרן – פרשנות אקזיסטנציאלית, פסיכואנליטית, פוסט־מודרנית, בין־דורית. הרפרור של אפלפלד לקפקא בשמו של הסיפור מכוון גם לפרשנות פרטיקולרית יותר של "הגלגול". מצבו של גרגור סמסא יכול להיקרא גם כניסוח של המצב היהודי. ההפניה של אפלפלד לקפקא מצריכה לקרוא את ה"מטמורפוזיס" הקפקאי בראי "עדות" ו"הגלגול" גם יחד. על פי זה, אפשריות כמה קריאות של "הגלגול". האחת, גרגור סמסא, רגע לפני שהתעורר כשרץ, הוא היהודי המתבולל העוטה מסכה, ואירוע קיצוני יכול להשיל את המסכה הזאת באחת ולחשוף את היסודות הפרימיטיביים שלו. עם החשיפה של היסודות האלה, החברה, שעד לפני רגע ניזונה מן היהודי והייתה קרובה אליו, דוחה אותו ומביאה עליו את מותו. על פי קריאה שנייה, הגלגול איננו תהליך אמתי שעובר על היהודי, אלא השתקפות של מה שהחברה חושבת עליו. דמותו של גרגור סמסא, על פי קריאות אלה, היא בעצם תיאור קפקאי של שברירויות האמנציפציה ושל השתלבות היהודים בחברה. דמותם של השוחט ואשתו ב"הגלגול" לאפלפלד מכוונים לעיסוק בשאלה הזאת ממש – מהן אופציות הקיום היהודיות בחברה המתבוללת כשאימת הכיליון נמצאת ברקע.

22 שם, עמ' 83.

כותר www.kotar.co.il